
БОЛЬШАКОВА А.М.,
доктор психологічних наук,
професор, завідувач кафедри
соціальної психології,
Харківська державна
академія культури,
м. Харків

САМОРЕФЛЕКСІЯ УСПІШНОСТІ ПРОФЕСІЙНОГО СТАНОВЛЕННЯ ТА ОСОБИСТІСНИЙ ПОТЕНЦІАЛ СТУДЕНТІВ

Досліджено взаємозв'язок саморефлексії у професійній сфері та особистісного потенціалу студентів. Визначено, що конструктивні особливості професійної саморефлексії притаманні студентам із високим рівнем життєстійкості та конструктивним копінгом. Позитивне професійне самоусвідомлення властиве студентам із високою толерантністю до невизначеності. Студенти, які позитивно оцінюють свою професійну самореалізацію, мають високі оцінки особистісного динамізму.

Ключові слова: саморефлексія, особистісний потенціал, життєстійкість, копінг, особистісний динамізм, толерантність до невизначеності.

Исследована взаимосвязь саморефлексии в профессиональной сфере и личностного потенциала студентов. Определено, что конструктивные особенности профессиональной саморефлексии присущи студентам с высоким уровнем жизнестойкости и конструктивным копингом. Позитивное профессиональное самоосознание свойственно студентам с высокой толерантностью к неопределенности. Студенты, позитивно оценивающие свою профессиональную самореализацию, имеют высокие оценки личностного динамизма.

Ключевые слова: саморефлексия, личностный потенциал, жизнестойкость, копинг, личностный динамизм, толерантность к неопределенности.

A study of correlation between self-reflection in a professional sphere and personal potential of students is undertaken. It is certain that the constructive features of professional self-reflection are inherent to the students with the high level of hardiness and constructive coping. The high tolerance for ambiguity is peculiar to students with positive professional self-conscience. The positive professional self-appraisal is description of students with high estimation of personal potential.

Key words: self-reflection, personal potential, coping, personal dynamism, hardiness, tolerance for ambiguity.

Постановка проблеми. Одним з найголовніших завдань наукової та прикладної психології є розробка теоретико-методологічних засад та практичних підходів до забезпечення повноцінного функціонування людини, її психічного, фізичного та соціального благополуччя в усіх сферах життя. Звідси, провідний напрям психологічних досліджень в сфері педагогічної психології – це визначення факторів та умов підготовки у вищих навчальних закладах високопрофесійних, успішних фахівців, здатних ефективно вирішувати свої професійні та загальножиттєві завдання. Перетворення студента на компетентного фахівця та забезпечення високого рівня розвитку його життєвої компетентності є складним процесом, який зумовлюється багатьма факторами. Одним з таких факторів є саморефлексія студентів, зокрема її особливості, пов'язані з передбаченням професійного майбутнього, суб'єктивною оцінкою успішності професійного становлення в усіх його аспектах вже під час навчання у ВНЗ. Отже, актуальною психологічною проблемою є вивчення особистісного потенціалу адекватної саморефлексії успішності професійного розвитку студентів.

Аналіз досліджень та публікацій

Проблема особистісного потенціалу на сьогодні є досить широко

представленою у психологічних дослідженнях.

Традиційним напрямом психологічних досліджень є вивчення творчого потенціалу людини (К. Абульханова-Славська, Д. Богоявленська, Я. Пономарьов, Л. Сохань, Є. Яковлева) як загальнолюдської здатності особистості до творення нового, що виражається в особливостях мислення (критичності, гнучкості, оригінальності, системності, допитливості), перцепції (вразливості, фантазії, інтуїції, уяві), характеру (прагненні досягти успіху, наполегливості, самостійності, впевненості у собі, емоційній стабільності, готовності до ризику), здатності до проектування ідеальних еталонів діяльності на основі загальнолюдських цінностей.

Дослідження І. Манохи присвячені вивченню потенціалу індивідуального буття – складного синтетичного й багатозмістового феномена, що «генералізує в собі здатність людини розгорнути в процесі життєдіяння індивідуально-неповторний зміст онтологічних відношень до світу у системі інтенціальних та потенціальних ознак» [5].

У сучасних психологічних дослідженнях вивчаються також окремі специфічні аспекти особистісного потенціалу та вживаються відповідні поняття для його позначення. Так у роботах Є. Вахромова описано «людський потенціал» як інтегральну ха-

рактеристики фізичних, психічних, інтелектуальних, духовних здібностей людини [1]. А. Маклаков досліджує «особистісний адаптаційний потенціал» – психологічні особливості особистості, що визначають можливість адекватної регуляції функціонального стану організму в різних умовах життя та діяльності і відображають можливості особистості щодо психічної та соціальної адаптації [4]. В. Марков оперує поняттям «професійного потенціалу», який диференціюється на реалізований (що визначається життєвим та професійним досвідом та виявляється у знаннях, уміннях, навичках та професійних здібностях) та нереалізований (який базується на мотиваційній структурі професіонала та інтегрує професійні інтереси, цінності та потреби) [6]. Феномен інноваційного потенціалу (Е. Галажинський, В. Ключко) вивчається як особистісний ресурс, який є базовою основою для ініціації інноваційної поведінки та містить у собі особистісні якості (толерантність до невизначеності, здатність до виправданого ризику, відповідальність, потребу в самореалізації, мотивацію досягнення, рефлексивність, креативність), компетенції (проектну, комунікативну, інформаційну), вітальність (особливості ціннісно-сислової організації життєвого світу, життєстійкість, працездатність, суверенність, орієнтацію на певну якість життя) [2].

Грунтовне вивчення особистісного потенціалу як характеристики особистісної зрілості, основи саморегуляції та самодетермінації людини здійснено колективом науковців за керівництвом Д. Леонтьєва (Д. Леонтьєв, Є. Осин, О. Рассказова, Т. Гордєєва). Сам феномен було визначено як інтегральну системну характеристику індивідуально-психологічних особливостей особистості, яка є основою здатності особистості виходити із стійких внутрішніх критеріїв та орієнтирів у своїй життєдіяльності, зберігати стабільність діяльності і смислових орієнтацій на тлі тиску швидко змінюваних

зовнішніх умов. До структури особистісного потенціалу віднесено [3]: смислоттєві орієнтації, каузальні орієнтації, життєстійкість, толерантність до невизначеності, особливості контролю за дією, особистісний динамізм, самоорганізацію діяльності, часові перспективи, оптимістичність мислення.

У розробці цього напрямку отримано значні наукові дані, але досі недостатньо вирішеною залишається проблема вивчення взаємозв'язку особистісного потенціалу студентів з факторами їх професійного саморозвитку під час професійного навчання.

Метою цього дослідження було вивчення особистісного потенціалу як кореляту особливостей саморефлексії студентів, зокрема змісту уявлень, пов'язаних із передбаченням професійного майбутнього, суб'єктивною оцінкою успішності професійного становлення в усіх його аспектах вже під час навчання у ВНЗ.

Виклад основного матеріалу дослідження.

У дослідженні прийняло участь 106 студентів віком від 19 до 24 років.

На першому етапі збирання емпіричних даних за допомогою відповідних психодіагностичних методик було вивчено деякі базові складові особистісного потенціалу особистості:

- життєстійкість (С. Мадді, Д. Леонтьєв) – систему установок людини на залучення до життя, контроль за подіями, прийняття ризику, що характеризує здатність витримувати та розв'язувати стресові та складні життєві ситуації (діагностовано за допомогою Тесту життєстійкості Д. Леонтьєва);
- конструктивний копінг, або долаючу поведінку як індивідуальний спосіб взаємодії особистості зі складною, стресовою або кризовою ситуацією, призначенням якого є опанування, вирішення, пом'якшення, звикання, ухилення або запобігання проблемної ситуації, сутністю – подолання стресу, усунення загрози та най-

краща адаптація до вимог ситуації (діагностовано методикою SACS – «Стратегії подолання стресових ситуацій» С. Хобфолла);

- особистісний динамізм (Д. Леонт'єв, Д. Сапронов) – здатність та готовність людини змінюватися за відсутності імперативної необхідності для цього, можливість людини активно впливати на себе та ситуацію, здійснювати значущі вчинки, долати страхи, тривогу та інші прояви захисних механізмів (діагностовано за допомогою Опитувальника особистісного динамізму Д. Леонт'єва та Д. Сапронова);
- толерантність до невизначеності (С. Баднер) – готовність людини залучатися у невизначені (нові, неоднозначні) ситуації, здатність успішно діяти в них та приймати рішення навіть тоді, коли невідомі всі факти та можливі наслідки (діагностовано за допомогою Опитувальника толерантності до невизначеності С. Баднера).

На другому етапі збирання емпіричних даних було вивчено особливості саморефлексії студентами успішності свого професійного становлення.

Психічний феномен, що є результатом саморефлексії успішності професійного становлення у свідомості майбутнього фахівця або вже досвідченого професіонала, отримав назву професійної затребуваності, яку визначають як «багаторівневу, ієрархічно побудовану, пов'язану з іншими психологічними утвореннями (активність, смисл, цінність, зовнішнє середовище, спілкування, професійна діяльність та ін.), мегасистему суб'єктивних ставлень особистості до себе як до «значущого для інших» професіонала» [7, с. 45]. До функціональних компонентів професійної затребуваності належать [7]:

- ставлення до себе як до професіонала, який реалізував (реалізовує або реалізовуватиме) свій потенціал;
- приналежність до професійного співтовариства – диференційоване

уявлення та емоційне ставлення до себе та цінностей, що створюються у обраній галузі професійної діяльності, впевненість у здатності досягти особистісно та соціально значущого результату у цій сфері;

- переживання професійної затребуваності – оцінка результатів професійної діяльності, визнання її важливості, цінності для інших, впевненість у здатності використати свої професійні знання, уміння та навички;
- ставлення до себе як до компетентного професіонала – впевненість у власній професійній спроможності, достатності професійних знань;
- ставлення до себе як до авторитетного професіонала – суб'єктивна оцінка ступеня своєї професійної значущості для інших людей (колег, керівництва, родичів, друзів, клієнтів та ін.);
- оцінка професійної діяльності та її результатів – оцінка соціальної значущості вкладу, який привносить власні результати трудової діяльності;
- сприйняття ставлення інших до себе як до значущого професіонала – задоволеність особистості відношенням до неї як професіонала;
- ставлення до самого себе як до значущого для інших професіонала – самоставлення людини, що зумовлене сприйняттям власної значущості як професіонала для близьких, колег, керівництва та суспільства взагалі.

Діагностику особливостей ставлення студентів до себе у професійній сфері було проведено за допомогою опитувальника «Професійна затребуваність особистості» (О. Харитонova, Б. Ясько).

На етапі статистичного аналізу емпіричних даних було проведено кореляційний аналіз оцінок досліджуваних за діагностованими показниками особистісного потенціалу та опитувальником «Професійна затребуваність особистості». Результати

Таблиця 1

Взаємозв'язок саморефлексії у професійній сфері та особистісного потенціалу студентів

Складові особистісного потенціалу	Шкали опитувальника «Професійна затребуваність особистості» ¹								
	ЗРПП	ППС	ППЗ	ПК	ПА	ОРПД	СІ	СС	ЗРПЗ
<i>Життєстійкість:</i>									
- залученість	,498 ²	,493 ²	,538 ²	,457 ²	,544 ²	,531 ²	,518 ²	,603 ²	,498 ²
- контроль	,469 ²	,57 ²	,548 ²	,511 ²	,594 ²	,533 ²	,501 ²	,633 ²	,469 ²
- прийняття ризику	,37 ²	,464 ²	,354 ²	,323 ²	,544 ²	,362 ²	,492 ²	,477 ²	,37 ²
- загальний рівень	,505 ²	,57 ²	,552 ²	,494 ²	,622 ²	,545 ²	,558 ²	,647 ²	,505 ²
<i>Індекс конструктивності копіngu</i>	,243 ³	,313 ²	369 ²	,217 ³	,277 ⁴	,425 ²	,385 ²	,321 ²	,385 ²
<i>Особистісний динамізм:</i>									
Подолання себе	,324 ¹	,376 ¹	,401 ¹	,365 ¹	,421 ¹	,254 ²	,282 ²	,249 ²	,352 ¹
Прагнення до розмаїтості	,229 ³	,234 ³		,407 ¹	,381 ¹		,254 ²	,276 ²	,315 ¹
Цінність змін			,224 ³	,423 ¹	,392 ¹		,228 ³	,255 ²	,399 ¹
Внутрішній локус стабільності	,541 ¹	,446 ¹	,411 ¹	,365 ¹	,498 ¹	,457 ¹	,321 ¹	,346 ¹	,359 ¹
<i>Толерантність до невизначеності⁵:</i>									
Новизна	-,199 ³		-,251 ³	-,219 ³					-,197 ³
Складність			-,198 ³	-,211 ³					
Нерозв'язність				-,217 ³					
Загальний рівень			-,255 ³	-,247 ³					

Примітки:

1: тут та далі: ЗРПП – задоволеність реалізацією професійного потенціалу, ППС – приналежність до професійного співтовариства, ППЗ – переживання професійної затребуваності, ПК – професійна компетентність, ПА – професійний авторитет, ОРПД – оцінка результатів професійної діяльності, СІ – ставлення інших, СС – самоставлення, ЗРПЗ – загальний рівень професійної затребуваності; 2: $p < 0,001$; 3: $p < 0,05$; 4: $p < 0,01$; 5: у відповідності до своїх процедурних особливостей методика «Опитувальник толерантності до невизначеності» вимірює інтолерантність.

оцінки взаємозв'язку особливостей саморефлексії студентів у професійній сфері та показниками їх особистісного потенціалу (статистично значущі коефіцієнти кореляції) наведено у табл. 1.

Результати статистичного аналізу, наведені у табл.1, показують, що оцінки за всіма показниками Тесту життєстійкості та загальний рівень конструктивності копіngu на дуже ви-

сокому рівні достовірності корелюють з показниками саморефлексії студентів у професійній сфері. Отже, досліджуваним, яким притаманна висока життєстійкість (впевненість у тому, що все, що трапляється, сприяє розвитку, переконання у необхідності активної участі у життєвих подіях, здатність приймати виклик складних життєвих ситуацій) та конструктивність дола-

якої поведінки, властиві такі особливості самосприйняття у професійній сфері:

- задоволення професійною самореалізацією (оцінки ЗРПП);
- позитивне емоційне ставлення до себе як фахівця (оцінки ППС);
- упевненість у власній здатності успішно використовувати набуті професійні знання, уміння та навички (високі оцінки ППЗ);
- упевненість у власній професійній компетентності (оцінки ПК);
- усвідомлення себе значущими фахівцями, які заслуговують на повагу (оцінки ПА);
- позитивна оцінка змісту та результату своєї професійної діяльності, впевненість у досягненні успіхів та визнання (оцінки ОРПД);
- переконання у позитивному ставленні оточуючих (оцінки СІ);
- позитивне ставлення до себе як до фахівців, висока професійна самооцінка (оцінки СС).

Аналіз даних табл. 1 також показує, що компоненти особистісного потенціалу, які складають особистісний динамізм, утворюють значну кількість прямих кореляцій з особливостями самосприйняття студентами успішності свого становлення у професійній сфері.

Студенти, які позитивно сприймають процес та результат свого професійного становлення, задоволені професійною самореалізацією, наявним і майбутнім статусом та авторитетом, відчують наявність перспектив затребуваності, мають високу самооцінку професійної компетентності й перспектив досягнення успіху у трудовій діяльності, мають високі оцінки особистісного динамізму, які свідчать про їх здатність:

- долати лінощі та інертність, бути активними, енергійними, дієвими та мотивованими на пошук і засвоєння перспективних інновацій;
- відчувати задоволення від прагнення до змін, розширення власного життєвого досвіду, залученості до

життя;

- визнавати високу актуальну та потенційну цінність змін, що запропоновані обставинами, або ініційовані особисто;
- переживати внутрішню опору на самих себе, як на досить суттєве підґрунтя досягнення життєвого успіху у світі, що змінюється.

Дані, наведені у табл. 1, показують, що задоволеність реалізацією професійного потенціалу пов'язана із толерантним ставленням до нової, неочікуваної інформації. Переживання, пов'язані із позитивною оцінкою професійного «Я», корелюють із витривалістю до складних обставин та загальною толерантністю до невизначеності. Задовільна самооцінка професійної затребуваності притаманна студентам із високим рівнем розвитку усіх складових толерантності до невизначеності – здатністю витримувати нову інформацію, ефективно поводитися у нетипових ситуаціях, відчувати себе комфортно в непрогнозованих обставинах.

Висновки. У результаті дослідження показано наявність взаємозв'язку особливостей саморефлексії у професійній сфері та найважливіших складових особистісного потенціалу студентів.

Визначено характеристики особистісного потенціалу студентів, які мають сприятливі особливості сприйняття успішності свого професійного становлення. Такі студенти: високо оцінюють результати актуальної та майбутньої професійної самореалізації; задоволені актуальним та майбутнім професійним статусом та авторитетом; усвідомлюють наявність перспектив затребуваності; мають високу самооцінку професійної компетентності та перспектив досягнення успіху у трудовій діяльності.

Для особистісного потенціалу студентів, які позитивно сприймають себе у професійній сфері, властиві такі характеристики: життєстійкість, конструктивна копінг поведінка, осо-

бистісний динамізм, толерантність до невизначеності.

Перспективи подальших досліджень мають полягати у вивченні якіс-

них причинно-наслідкових зв'язків між особливостями професійної само-рефлексії та розвитком складових особистісного потенціалу студентів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Вахромов Е.Е. Проблема и методология исследования человеческого потенциала / Е.Е. Вахромов // Потенциал личности: комплексная проблема. Материалы второй Всероссийской Internet-конференции. – Тамбов : Изд-во ТГУ им. Г.Р. Державина, 2003. – С. 341 – 345.
2. Ключко В.Е. Психология инновационного поведения / В.Е. Ключко, Є.В. Галажинский. – Томск: Томский гос. ун-т, 2009. – 240 с.
3. Леонтьев Д.А. Личностное в личности : личностный потенциал как основа самодетерминации / Д.А. Леонтьев // Уч. записки каф. общей психологии МГУ им. М.В.Ломоносова. Вып. 1. – М. : Смысл, 2002. – С. 56–65.
4. Маклаков А.Г. Личностный адаптационный потенциал: его мобилизация и прогнозирование в экстремальных условиях / А. Г. Маклаков // Психологический журнал. – 2001. – Т. 22. – № 1. – С. 16 – 24.
5. Маноха І.П. Психологія потенціалу індивідуального буття людини : онтологічно орієнтований підхід : автореф. дис... д-ра психол. наук : спец. 19.00.01 // І.П. Маноха. – К., 2003. – 48 с.
6. Марков В.Н. Профессиональный потенциал и зона ближайшего профессионального развития / В.Н. Марков // Акмеологическое исследование потенциала и ресурсов человека. – М. : Изд-во РАГС, 2005. – С. 75-88.
7. Харитонова Е.В. Опросник «Профессиональная востребованность личности» (ПВЛ) / Е.В. Харитонова, Б.Л. Ясько // Практична психологія та соціальна робота. – 2010. – № 7. – С. 45–57.